

I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

О. О. БСЛЯЄВ, д-р екон. наук,
А. С. БЕБЕЛО, канд. екон. наук,
О. М. КОМЯКОВ, канд. екон. наук

СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ — ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Соціальне регулювання безпосередньо пов'язане з виконанням соціальної функції держави, котра розуміється як формування останньою умов для розширеного відтворення особистого чинника. Процес соціального регулювання має об'єктивний характер і виступає, з одного боку, як вихідний, а з іншого — як кінцевий ланцюг суспільного розвитку. Даний процес безпосередньо стосується добробуту людей, задоволення їхніх матеріальних, соціальних та інтелектуальних (у т.ч. культурних) потреб, формування у співвітчизників поваги до людської гідності, а також встановлення соціальної стабільності та соціального спокою в суспільстві.

Соціальне регулювання пов'язане з економічним регулюванням, що детермінується органічним взаємозв'язком соціальних і економічних функцій держави. Воно поширюється на всі категорії (групи, прошарки, класи) населення, для відтворення відповідного рівня та якості життя якого потрібно створити загальні умови незалежно від специфіки функціонуючих форм власності.

Специфічна складність процесу соціального регулювання полягає в його ширині та практично — безмежності. По-суті, усі більш-менш значущі питання можуть бути — прямо чи опосередковано — віднесені до соціальної сфери, а тому і до проблем соціального регулювання. Тож ми, посилаючись на крилатий вислів Козьми Прудкова, що «неможливо осягнути неосяжне», виходимо не з позиції теоретизування щодо меж соціальної сфери, а з прагматичної точки зору — необхідності регулювання соціальних процесів і особливо ключових з них.

Соціальне регулювання реалізується через соціальну політику, яка являє собою узгоджену, науково обґрунтовану систему заходів держави на макро- і мікрорівнях для забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людей.

Об'єктивна необхідність і місце соціального регулювання в економічній системі зумовлені такими основними особливостями: по-

перше, у ньому концентруються цілі та завдання досягнення економічного зростання; по-друге, водночас даний процес (соціальне регулювання) є і чинником економічного зростання. Соціальне регулювання здійснюється на різних рівнях: підприємство, регіон, держава, але при пріоритеті останньої. Цей тезис особливо актуальний для перехідної економіки, коли суттєво зростає роль держави у проведенні інституціональної трансформації.

Загальними показниками результативності соціального регулювання є: соціальна справедливість, соціальна захищеність, наявність реальних можливостей для кожного індивіда розкрити і реалізувати свої здібності тощо. Ці показники утверджуються реальним економічним життям через зростання продуктивності праці та ефективності виробництва.

Економічний механізм реалізації соціального регулювання, як і соціальної політики в цілому, — це єдність процесів: формування доходів і підтримки зайнятості населення.

Головною метою всіх трансформацій у перехідній економіці має стати не приватизація, не лібералізація чи стабілізація економіки і т.п. (це лише засоби досягнення мети), а підвищення ефективності соціальної політики, тобто піднесення рівня і якості життя людей, у т.ч. раціональна зайнятість, збільшення тривалості життя населення.

Гіркий досвід десятирічних ринкових перетворень в Україні показав, що соціальна ціна таких реформ надзвичайно висока для основної маси населення. Так, розмір середньої зарплати в країні (близько 250 грн.) значно менше офіційно «проголошеного» прожиткового мінімуму (311 грн. на 2001 р.), що становить менше 2 дол. США на день, і за світовими стандартами її отримувач перебуває нижче межі бідності. Така зарплата «не витягує» навіть на рівень поняття «соціальна допомога».

Відомі американські економісти П. Самуельсон і В. Нордхаус рівень бідності характеризують так: бідність — це рівень доходу, який достатній для того, щоб підтримувати прожитковий мінімум¹. При цьому слід звернути увагу на те, що останній — це не фізіологічний мінімум, який визначається як рівень доходу, необхідний для фізичного виживання. Прожитковий мінімум, або межа бідності, свідчить не про межу виживання, а про певний мінімальний рівень стандарту життя. Зрозуміло, що такий стандарт буде неоднаковим для різних країн, як і на різних етапах їх історичного розвитку.

---

¹ Див.: Самуельсон П., Нордхаус В. Економіка. — 15-е изд. — М., 1997. — С.403.

З точки зору аналізу проблем соціального регулювання в перехідній економіці необхідно враховувати конкретний стан нерівності в розподілі доходів, тобто яка прірва між багатими і бідними.

Економічна наука для виміру такої нерівності має ряд відомих способів: побудову кривої Макса Лоренца, розрахунки коефіцієнта Джіні, а також доцільний коефіцієнт, коли все населення поділяється на 10 груп (по 10%) і порівнюються доходи 10% вищої, найбагатшої групи з доходами 10% населення з нижчої (найбіднішої) групи. Згідно з існуючими підрахунками цей коефіцієнт в Україні становить 15 : 1, що є одним з найнеблагополучних у світі. Наприклад, у країнах Західної Європи він становить 6 – 7 : 1. В Україні цей розрив (безодня) удвічі глибше, а якщо врахувати, що понад 50% ВВП створюється в тіньовій економіці, — то це «Маріїнська впадина». Як відомо, відповідно до закону Парето чим менша диференціація доходів, тим ефективніша економіка. Це дає підстави зробити логічний висновок, що важливим вихідним завданням політики доходів є ліквідація глибоких деформацій у структурі доходів населення, відновлення ролі оплати праці як основного джерела цих доходів і найважливішого стимулу економічної активності працівника.

Важливим методом державного регулювання ціни праці як основної форми доходів населення є встановлення в законодавчому порядку мінімального розміру заробітної плати, який би забезпечував відтворення робочої сили (тобто працівника та його утриманців) і виступав базою для диференціації ціни праці. Зокрема, за розрахунками наших фахівців мінімальний розмір заробітної плати на терені України має становити близько 1000 грн., а не в дев'ять раз нижче, як на початок 2001 р.

Підвищення мінімального рівня заробітної плати хоча б до рівня встановленого прожиткового мінімуму і підвищення на цій основі ціни праці — одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку України. Надзвичайно низька ціна праці є істотною перепорою для підвищення продуктивності праці через упровадження нової техніки і передових технологій. На жаль, ця проблема перебуває не лише за межами практичних дій наших владних структур, а й взагалі не ставиться ними навіть у концептуальному аспекті.

Відомо, що реальна ціна праці безпосередньо залежить від динаміки цін на споживчі товари та послуги. З цим пов'язана необхідність перманентної індексації заробітної плати, що є важливим методом державного регулювання останньої. Регулююча роль держави при цьому полягає у визначенні меж робочого дня і робочого тижня, за межами яких виникає необхідність компенсації величини їх затрат.

До впливу держави на ціну праці слід віднести організацію зарплати на державних підприємствах і установах бюджетної сфери, а також активна і конструктивна участь держави при підготовці і реалізації тарифних угод.

Важливе місце в державному регулюванні доходів населення посідає податкова політика. Якщо говорити про заробітну плату, то тут принципова роль належить вибору вихідної бази і рівню прогресивного оподаткування. Важливим методом державного впливу на ціну праці є націленість економічної політики на збільшення кількості робочих місць та скорочення безробіття, тобто — регулювання ринку праці.

У цьому аспекті, як показує аналіз, головні цілі політики зайнятості формуються в різних країнах у принципі однаково: забезпечення відповідності кількості та якості робочої сили структурі попиту на неї, а також урахування розвитку економіки при максимальному пом'якшенні безробіття, тобто без небажаних наслідків для окремих груп населення. Основою їх державної політики зайнятості є концепція раціональної зайнятості, яка, за визначенням Міжнародної організації праці (МОМ), формується як залучення всіх осіб працездатного віку в розширену сферу економічної та соціальної корисної діяльності з жорстким нормуванням кожного обсягу роботи і встановленням мінімального універсального доходу.

Ринок праці як складова всієї ринкової системи господарювання має принципову особливість. Вона полягає в тому, що його елементом є люди, які окрім освітньої та професійно-кваліфікаційної підготовки наділені специфічними рисами: психофізичними, соціальними, культурними, релігійними, політичними. Всі вони впливають на кон'юнктуру ринку праці та специфіку механізму його регулювання. На даному ринку виникає багато соціально-економічних проблем, розв'язання яких не під силу чисто ринковому механізму і потребує державного втручання.

Серед основних проблем, що виникають на нерегульованому ринку слід виділити такі: по-перше, ринок праці передбачає абсолютну мобільність робочої сили як у професійно-кваліфікаційному, так і територіальному відношенні; по-друге, важливо враховувати, що на нерегульованому ринку праці може тимчасово встановитись «рівноважна заробітна плата» деяких категорій працівників, на яку вони просто не мають змоги прожити; по-третє, внутрішній механізм ринку праці, формуючи у працівників свідому необхідність підвищувати свій освітньо-

кваліфікаційний рівень, сам по собі не може забезпечити ефективну професійно-кваліфікаційну підготовку робочої сили; по-четверте, під дією лише ринкових сил неможливе розв'язання багатьох регіональних трудових проблем, які періодично виникають.

За сучасних умов одним з найважливіших завдань державної політики зайнятості в усіх країнах з розвинутою ринковою економікою є створення і впровадження інформаційної бази та прогнозування потреб національних економік у кадрах відповідних професій і кваліфікації, вивчення тенденцій у динаміці та структурі економічно активного населення. Це сприяє зглаженню постійних суперечностей між урахуванням довгострокових вимог НТП до якісного рівня зайнятих, а також між глибокими зрушеннями в структурі економіки та короткостроковими заходами впливу на ринок праці.

Механізм державного впливу на кількісні та якісні параметри ринку праці містить такі істотні елементи:

- розвиток нових форм зайнятості: поділ робочого місця, часткова зайнятість, неповний робочий день тощо;
- забезпечення зростання заробітної плати, щоб таким шляхом активізувати політику інвестування виробництва, а відповідно і зростання зайнятості;
- зростання значення нових сфер прикладання праці (малий та середній бізнес);
- зниження віку виходу на пенсію та збільшення строку отримання освіти і кваліфікації як до початку, так і в період трудової діяльності.

Держава, у тому числі й перехідної економіки, має створювати сприятливі умови для забезпечення раціональної зайнятості працездатного населення. Досягається це в процесі здійснення державної політики зайнятості. Остання є важливою складовою загальної системи державного регулювання ринку праці. Водночас така політика становить невід'ємний компонент усієї політики держави в ринковій економіці.

Наукова обґрунтованість державної політики зайнятості має базуватися на врахуванні механізму дії економічних законів (у першу чергу законів відтворення робочої сили) та особливостей конкретно-історичних умов розвитку країни.

Основні зусилля держави в регулюванні зайнятості націлені на використання різноманітних засобів впливу на ринок праці. Політика регулювання останнього становить своєрідне відображення співвідношення головних діючих суб'єктів на цьому ринку —

продавців і покупців робочої сили, а також держави і профспілок як посередників у трудових відносинах.

У сучасних моделях державного регулювання зайнятості розрізняють пасивну та активну політику.

Пасивна політика полягає в тому, що держава виступає лише в ролі спостерігача за процесами, які відбуваються у сфері зайнятості, тобто за зростанням чи зменшенням армії безробітних. Інструменти пасивної політики призначені для підтримання доходів населення у випадках втрати роботи або для прямих виплат у вигляді допомоги безробітним, та у формі оплати громадських робіт.

Сутність активної політики полягає в сприянні держави працевлаштуванню незайнятої робочої сили та діях її, націлених на зменшення кількості безробітних тощо. Активні методи регулювання ринку праці передбачають вплив держави на зниження рівня безробіття та забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення. У своїй основі активна політика містить заходи для підвищення конкурентоспроможності працівників, забезпечення якісної відповідності робочої сили робочим місцям, підвищенню попиту на робочу силу як з боку приватного, так і державного секторів економіки.

Негативні тенденції в системі зайнятості України рельєфно виявляються в таких сферах: по-перше, нині спостерігається, порівняно з попередніми роками, зниження темпів зростання зайнятості й кількості робочої сили у виробничій сфері; по-друге, темпи зростання зайнятості сповільнюються швидше, ніж знижується кількість робочої сили, про що свідчить наявність значного прихованого безробіття; по-третє, скорочення кількості зайнятих істотно відстає від зниження обсягів виробництва. Це означає накопичення надлишкової кількості зайнятих, що зумовлено цілою низкою чинників: існування та державна підтримка окремих збиткових підприємств і навіть галузей; недієвість системи банкрутств; відсутність економічної доцільності в проведенні роздержавлення та приватизації в перші роки.

Сучасний механізм регулювання зайнятості — це поєднання системи заходів державного сприяння зайнятості та ринкового механізму саморегулювання економічних процесів, у т.ч. і на ринку праці. Така субординація елементів регулювання ринку праці принципово важлива, оскільки в Україні на перше місце «реформаторами» був поставлений ринковий механізм саморегулювання, який і «дорегулювався» до соціального колапсу. На жаль, вони не

понесли ніякої відповідальності ні перед суспільством, ні, думається, перед власною совістю.

Система державного регулювання має передбачити нормативно-правове (законодавче) та інформаційне забезпечення політики зайнятості, а також економічні, соціально-політичні та організаційні важелі її реалізації.

На сучасному етапі формування ринку праці в Україні загострюється також ще одна проблема — проблема прихованого безробіття. Таке безробіття — це не просто одна з ознак загальної економічної кризи в нашій країні, а й один з наслідків недосконалої, фрагментарної політики зайнятості. Зрозуміло, що наявність його приховує справжній стан із зайнятістю, стримує темпи зростання відкритого безробіття, тобто створює картину ефемерного благополуччя.

До заходів, які б сприяли зниженню гостроти негативних наслідків прихованого безробіття, слід віднести: правове (нормативне) обмеження терміну вимушених відпусток з ініціативи адміністрації; законодавчо передбачене спрощення (лібералізації) процедури звільнення частково зайнятої робочої сили; розроблення заходів (та дієва їх реалізація) щодо захисту осіб, які перебувають у становищі вимушеної неповної зайнятості; аналітична оцінка та розроблення підприємствами конкретних превентивних заходів щодо перспектив переведення конкретної категорії працівників на інші робочі місця чи надання їм можливості перекваліфікуватися.

На сучасному етапі ринкових трансформацій в Україні масовим явищем на ринку праці стало заняття населенням нерегламентованою діяльністю, яка є «донором» тіньової економіки. Нерегламентована зайнятість — це самодіяльність (самозайнятість), котра «випадає» зі сфери внормованих соціально-трудоових відносин.

Цю категорію населення можна класифікувати за такими основними групами: перша — це особи, що займаються такою діяльністю вимушено і тимчасово, зі зміною економічних умов вони повернуться знову у формальний сектор економіки; друга — це особи, які відносять себе до підприємців, займаються незареєстрованим «бізнесом», але за сприятливих умов мають наміри перейти на «легальне» становище; третя — орієнтована на нерегламентовану діяльність за будь-яких умов.

Нерегламентована діяльність негативно впливає на ринок праці, а у великих масштабах вона фактично деформує його, оскільки:

- сприяє збереженню безробіття в прихованому вигляді та протидіє прояву його у відкритій формі;

- обмежує офіційне використання робочої сили у формальній (легітимній) економіці і переводить її в тіньову сферу;
- гальмує вирішення питань щодо працевлаштування, встановлення в країні цивілізованої зарплати;
- відволікає частину працездатного населення від систематизованої праці, а молодь і від навчання, генеруючи появу такого феномена, як «втрачене покоління».

Активна державна політика зайнятості передбачає розроблення і реалізацію ефективних національних і регіональних програм сприяння самозайнятості, підприємництву та конкурентоздатності малих фірм.

Ефективна державна політика зайнятості має охоплювати як макроекономічний (у т. ч. й регіональний), так і мікрорівень. При цьому слід осмислити процеси формування ринку робочої сили, з'ясувати професійно-кваліфікаційний стан і рівень підготовки звільнених працівників, визначити всі джерела, які поповнюють ринок праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гальчинський А.* Україна: поступ у майбутнє. — К.: Основи, 1999. — 220 с.
2. Государственное регулирование рыночной экономики / Под общ. ред. В.И. Кушлина, Н.А. Волгина и др. — М.: Экономика, 2000. — 735 с.
3. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

С. О. МАСЛИЧЕНКО, аспірант,
Ю. М. САЛЮТА, аспірант

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Змістом перехідної економіки є не стільки реформування економічної політики та методів господарювання, скільки перетворення системи соціально-економічних відносин. Змінюються майже всі елементи економічної системи: розподіл ресурсів, відносини власності, тип відтворення та моделі мотивації, цілі та засоби економічного розвитку, інститути та право.